

dr hab. Krzysztof Broński, prof. UEK
Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Recenzja

pracy doktorskiej Pana mgr Łukasza Połomskiego

pt. *Między zacofaniem a nowoczesnością. Społeczeństwo Nowego Sącza w latach 1867-1939*

napisanej w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego

im. Komisji Edukacji Narodowej pod kierunkiem

prof. dr hab. Kazimierza Karolczaka

Po drugiej wojnie światowej rozwinęła się bardzo ożywiona i trwająca do dzisiaj wielowątkowa debata nad istotą rozwoju społecznego i zacofania. Sprzyjała ona powstawaniu wielu alternatywnych lub komplementarnych koncepcji teorii dotyczących tych zagadnień. Samo zjawisko zacofania jest w literaturze różnorodnie interpretowane. Przez dłuższy czas oznaczano tym terminem odrębność świata bogatego i biednego. Bogactwo skupiało się w krajach dzięki postępowi, a przeciwieństwem postępu było zacofanie powodujące ubóstwo. Początkowo w koncepcjach zacofania dominowały ujęcia ilościowe, później pojawiły się elementy jakościowe. W dyskusji pojawiło się pytanie o rolę czynników wewnętrznych i zewnętrznych rozwoju i zacofania, o rolę środowiska przyrodniczego i klęsk elementarnych, o znaczenie czynnika ludzkiego, systemów politycznych i instytucji. Próba przezwyciężenia zacofania jest modernizacja, która może oznaczać szereg ukierunkowanych ewolucyjnych zmian społeczeństwa tradycyjnego prowadzących do jego przeobrażenia w społeczeństwo nowoczesne. Niełatwo jest powiedzieć czym jest nowoczesność, a skojarzenia związane z tym słowem są mocno zróżnicowane. Istotną kwestią jest przyjęcie miary nowoczesności. W płaszczyźnie technicznej jest to zadanie łatwiejsze niż w sferze społecznej. Przejście do nowoczesnego wzrostu gospodarczego pociągnęło za sobą urbanizację, zmianę ról społecznych kobiet i mężczyzn, wzrost ruchliwości społecznej, zmianę struktury rodziny. Były to procesy wywołujące wiele zamętu w organizacji społeczeństwa i przekonaniach kulturowych. W płaszczyźnie politycznej modernizację charakteryzuje rozwój zróżnicowanych struktur władzy i instytucji i jednocześnie osłabianie roli elit tradycyjnych. Na płaszczyźnie społecznej modernizacja prowadzi do zmian w zakresie odgrywania ról społecznych, zaś w sferze kulturowej wyraża się m.in. w postępującej sekularyzacji. Poważnym mankamentem prawie wszystkich teorii modernizacji jest ich niejasność i

niejednoznaczność. W procesie modernizacji podkreślana jest również rola jednostki, posiadającej określone cechy człowieka nowoczesnego.

W drugiej połowie XIX wieku nastąpiło na ziemiach polskich przyspieszenie procesów modernizacyjnych, a jego przejawem w Galicji stały się m.in. powstające, zwłaszcza na przełomie XIX i XX wieku, instytucje społeczeństwa obywatelskiego, a także zmniejszająca się pozycja konserwatystów. Nie występowało natomiast zjawisko przyspieszonej industrializacji.

W kontekście toczącej się dyskusji nad problematyką modernizacji i urbanizacji ziem polskich niezbędne jest nowe spojrzenie na Nowy Sącz jako miasto podlegające zachodnioeuropejskim przemianom cywilizacyjnym, szczególnie na przełomie XIX i XX wieku. Punktem wyjścia do tego rodzaju dyskusji mogą być w pewnym sensie współczesne rozważania teoretyczne nad fenomenem rozwoju społecznego i zacofania.

Autor podjął próbę odpowiedzi na fundamentalne pytanie w jaki sposób tradycyjne społeczeństwo Nowego Sącza wchodziło w drugiej połowie XIX wieku oraz dwudziestolecie międzywojennym na drogę modernizacji i jakie były rezultaty tego procesu. Tematyka ta bardzo dobrze wpisuje się w nurt prowadzonych badań nad procesami modernizacyjnymi Europy Środkowej w tym właśnie okresie. Przez objęcie kompleksowego spektrum zagadnień dysertacja stanowi obszerną, aczkolwiek uwarunkowaną zasobem danych empirycznych, analizę zjawisk i procesów społecznych zachodzących w skali lokalnej, a także powiązania tych zjawisk i procesów z otoczeniem. Rozprawa jest nasycona różnymi szczegółowymi informacjami wkomponowanymi w treść pracy. Niekiedy byłoby wskazane samoograniczenie się w szczegółowości prowadzonego wywodu. Główny nurt rozważań wzbogacają również przypisy rzeczowe. Podjęcie tego interesującego ale i złożonego problemu wymagało od Autora szczególnej uwagi zarówno przy formułowaniu koncepcji badawczej jak i redakcji tematu.

Tytuł rozprawy nie budzi uwag krytycznych, choć można rozważyć w przypadku publikacji pracy pewną jego modyfikację na: *Między tradycją a nowoczesnością. Społeczeństwo Nowego Sącza w latach 1867-1939*.

Ramy chronologiczne rozprawy obejmujące dobę autonomiczną oraz okres międzywojenny zostały prawidłowo. Uzyskanie przez Galicję autonomii w 1867 roku otwiera nowy rozdział w dziejach Nowego Sącza stwarzając mu duże szanse rozwoju. Wybuch II wojny światowej i okupacja hitlerowska zamyka te możliwości miasta. Przyjęty przez Autora układ pracy pozwala na zrealizowanie wytyczonego zadania badawczego. Duża dociekliwość i zakres ujęcia tematu wpłynęły na objętość rozprawy. Obszerna, bo licząca aż

589 stron wydruku komputerowego rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, spisu tabel, zdjęć, załączników oraz bibliografii. W tekście pracy zawarto 28 tabel i 30 wykresów dotyczących przeprowadzonych badań.

W rozbudowanym i poprawnie skonstruowanym wstępie Autor przedstawił cel pracy, i motywy podjęcia problematyki badawczej. Opierając się na wybranych pozycjach przedmiotowej polskojęzycznej literatury zdefiniował stosowane w pracy podstawowe terminy jak zacofanie i modernizacja. Zarysował stan badań nad problematyką rozwoju społeczno-gospodarczego Nowego Sącza, oraz przybliżył strukturę pracy. Szeroko omówił wykorzystane w pracy źródła i ich zawartość informacyjną.

W rozdziale pierwszym, podzielonym na trzy podrozdziały, Autor zarysował tkankę przestrzenną i społeczną Nowego Sącza. W podrozdziale pierwszym omówił rozwój przestrzenny miasta ze szczególnym naciskiem na przemiany jakie zachodziły w okresie autonomicznym. Zwrócił uwagę na powstawanie w mieście nowoczesnej infrastruktury technicznej, co stało się koniecznością wymuszoną przez postęp techniczny. Dotyczyło to przede wszystkim zapewnienia miastu oświetlenia, czystej wody i odprowadzania ścieków. Jak podkreślił Autor radni nowosądeccy konsultowali niektóre rozwiązania z innymi miastami galicyjskimi, a niekiedy w Wiedniu. Takie podejście stosowały również inne miasta galicyjskie. W podrozdziale drugim zostały przedstawione przemiany demograficzne miasta od końca XVIII wieku do 1939 roku. Trzeci podrozdział zawiera analizę struktury wyznaniowej i zawodowej ludności. Autor dokonał także analizy porównawczej struktury zawodowej mieszkańców Nowego Sącza i innych znaczniejszych miast galicyjskich w okresie autonomicznym, a w okresie międzywojennym porównał w tym względzie Nowy Sącz z Rzeszowem i Tarnowem. Analiza struktury zawodowej pokazała proces dezagraryzacji miasta. Rozważania zawarte w rozdziale pierwszym zostały uzupełnione 11 tabelami oraz 10 wykresami.

Drugi rozdział składający się z czterech podrozdziałów poświęcony został zagadnieniom władzy samorządowej w Nowym Sączu. Zarówno jego tytuł jak i tytuły drugiego i trzeciego podrozdziału wymagają doprecyzowania zgodnie z zawartymi w nich treściami. Podjęta w tym miejscu problematyka jest istotna w kontekście budowy społeczeństwa obywatelskiego. W pierwszym podrozdziale Autor zarysował funkcjonowanie samorządu powiatowego w okresie autonomii galicyjskiej oraz II Rzeczypospolitej. Drugi podrozdział przybliży strukturę i funkcjonowanie rady miejskiej. Zasygnalizowana została problematyka wyborów do rady jak też stronnictwa i walka polityczna w łonie rady miejskiej. Autor naszkicował wizerunek rady z okresu autonomicznego przedstawiany na łamach

nowosądeckiej prasy. Lokalna prasa stanowiła ważny element społecznej kontroli władzy. W trzecim podrozdziale przedstawiona została charakterystyka kadry urzędniczej oraz instytucji miejskich zapewniających bezpieczeństwo społeczności miasta jak też ład przestrzenny. Autor zasygnalizował najpierw strukturę magistratu na przełomie XVIII i XIX wieku, następnie omówił funkcjonowanie magistratu w okresie autonomii i międzywojennym. W tym podrozdziale przeprowadzona została analiza m.in. kwestii wynagrodzeń urzędników nowosądeckiego magistratu. Nie do końca zgodziłbym się ze stwierdzeniem Autora, że budżet Nowego Sącza był najlepszy na tle innych znacznie większych miast galicyjskich wykazując spore przychody, co powodowało, że magistrat nowosądecki mógł swobodnie podwyższać pensje swoim urzędnikom (s. 158). Budżet ten na progu XX wieku był faktycznie najwyższy, ale wynikało to z faktu zaciągnięcia przez samorząd miejski dużego kredytu, który należało wykorzystać na cele inwestycyjne, a nie na podwyżki dla urzędników. Krytycznie ocenił Autor pracowników zatrudnionych w instytucjach dbających o bezpieczeństwo miasta, a więc policji i straży pożarnej, wskazując na ich słabe przygotowanie zawodowe, złą postawę moralną, alkoholizm.

W ocenie Autora rozprawy pozytywne zmiany jakie nastąpiły na początku XX wieku na stanowisku budowniczego miejskiego, miały swoje przełożenie na właściwy rozwój przestrzenny miasta. W konkluzji Autor zaznaczył, że zatrudniani w urzędzie miejskim pracownicy mieli niewielki wpływ na modernizację Nowego Sącza.

Nawiązując do przyjętych we wstępie pracy założeń dotyczących wpływu jednostki na procesy modernizacji kolejny podrozdział przybliżył władarzy na ratuszu nowosądeckim w okresie autonomicznym i międzywojennym. Jak zaznacza Autor kompetencje burmistrzów w XIX wieku, a od 1934 roku prezydentów Nowego Sącza ewoluowały i były stosunkowo szerokie. Stanowiska te piastowali reprezentanci różnych zawodów. Autor wyodrębnił kilka etapów w dziejach piastowania tego urzędu i przedstawił sylwetki poszczególnych burmistrzów oraz prezydentów w kontekście sprawowanej przez nich funkcji. Niewątpliwie gospodarze na sądeckim ratuszu mieli znaczący wpływ na politykę unowocześniania miasta, lecz realizacja tej polityki nie zawsze była właściwa.

Rozdział trzeci zatytułowany *Polityka i gospodarka*, podzielony na dwa podrozdziały, zawiera charakterystykę stowarzyszeń i partii politycznych oraz stowarzyszeń gospodarczych i rzemieślniczych. Tytuł rozdziału wymagałby doprecyzowania w kontekście omawianych kwestii. W podrozdziale zawierającym charakterystykę funkcjonujących w Nowym Sączu różnych stowarzyszeń i partii politycznych Autor podjął próbę pokazania ich wpływu na budowę nowoczesnego społeczeństwa. W konkluzji zaznaczył, że pomimo aktywności partii

lewicowych społeczność Nowego Sącza zawsze miała poglądy konserwatywne, na co wpływ mieli duchowni. Niemniej jednak, zdaniem Autora, działalność socjalistów stworzyła podwaliny dla nowoczesnego społeczeństwa. Lokalna mobilizacja społeczna była jednym z przejawów modernizacji społecznej. Wśród omawianych instytucji gospodarczych na czołowym miejscu Autor przedstawił funkcjonowanie lokalnych instytucji kredytowych – Kasy Zaliczkowej oraz Kasy Oszczędności. Przy charakterystyce działalności Kasy Zaliczkowej i Kasy Oszczędności Autor użył określenia, że wzmożony obrót pieniędzmi generował olbrzymie zyski. Na wykresie nr 20 nie zostały przedstawione zyski lecz jedynie skala obrotu pieniężnego, więc w oparciu o ten wykres nie da się określić wielkości zysków. Również tytuł tabeli nr 20 *Przyrost roczny w Kasie Oszczędności (1893-1897)* wymagałby doprecyzowania. Zarówno Kasa Zaliczkowa jak i Kasa Oszczędności były ważnymi instytucjami sprzyjającymi unowocześnianiu miasta. Niewielkie znaczenie w gospodarce Nowego Sącza miały różne drobne, w tym żydowskie, instytucje kredytowe. Niemniej jednak, jak słusznie zaznacza Autor, ta znaczna liczba instytucji kredytowych świadczy o tworzeniu się nowoczesnego społeczeństwa.

Przemysł fabryczny rozwijał się w Nowym Sączu bardzo wolno. Dominowały tu głównie drobne zakłady rzemieślnicze, a przedstawiciele poszczególnych zawodów organizowali się w stowarzyszeniach rzemieślniczych. Wynikało to m.in. z faktu wejścia w życie w 1859 roku ustawy przemysłowej, znoszącej przymus cechowy. Stowarzyszenia przemysłowe były dobrowolne i mogli w nich łączyć się przedstawiciele różnych profesji. Ponadto swoje organizacje zawodowe tworzyli sądeccy kupcy. Obok stowarzyszeń chrześcijańskich rozwijały się stowarzyszenia rzemieślnicze żydowskie. Ta integracja społeczności rzemieślników jest wyrazem lokalnej mobilizacji społecznej. Kolejnym przykładem tej lokalnej mobilizacji jest rozwijający się w Nowym Sączu ruch spółdzielczy, a także aktywność społeczności kolejarskiej, która tworzyła swoje organizacje. Dzięki aktywności środowiska kolejarskiego powstały w Nowym Sączu związki zawodowe. W podsumowaniu tego ustępu pracy Autor wskazał na problemy w rozwoju nowoczesnych instytucji, co wynikało z trudności w porozumieniu się pomiędzy konserwatywnym środowiskiem mieszczańskim a socjalnym środowiskiem kolejarskim i mocno podzielonym środowiskiem żydowskim.

W rozdziale czwartym uwaga Autora została skupiona na problematyce kultury i edukacji. W pierwszym podrozdziale zostały omówione stowarzyszenia kulturalne działające w Nowym Sączu jak też przybliżono sylwetki ważniejszych ludzi kultury. Autor omówił funkcjonowanie kasyn, domów kultury, towarzystwa sportowego Sokół, Domu Robotniczego,

Muzeum, Biblioteki Miejskiej i innych instytucji bibliotecznych oraz czytelni, teatrów, kin, orkiestr i zespołów muzycznych. Ta znaczna aktywność społeczna mieszkańców Nowego Sącza jest przejawem lokalnej mobilizacji społecznej i przesłanką do budowy nowoczesnego społeczeństwa. Podrozdział drugi przybliży nowosądeckich nauczycieli i uczniów oraz instytucje oświatowe funkcjonujące w Nowym Sączu w okresie autonomicznym i międzywojennym. Jest to ważne zagadnienie w kontekście omawianej problematyki, gdyż oświata ma istotny wpływ na poprawę jakości kapitału ludzkiego i rozwój cywilizacyjny.

Stosunkowo obszerny, bo liczący ponad 110 stron wydruku, jest rozdział piąty poświęcony życiu codziennemu społeczności nowosądeckiej. Analiza problematyki została omówiona w trzech podrozdziałach. W pierwszym pokazane zostały warunki i problemy życia mieszkańców. Wskazano na zjawiska charakterystyczne dla społeczeństw zacofanych takie jak alkoholizm, prostytutka, żebractwo i inne patologie. Były one powodowane skrajnym ubóstwem materialnym znacznego odsetka ludności. Złe warunki pracy, niskie płace i zjawisko bezrobocia rodziły frustrację społeczną, nierzadko dochodziło do samobójstw na tle ekonomicznym. Z drugiej strony znajdowała się niezbyt liczna grupa społeczności zamożnej. Rodzący się kapitalizm nie sprzyjał modernizacji społecznej, powodował wykluczenie najuboższej ludności. Podejmowane przez organizacje charytatywne działania na rzecz ograniczania tego zjawiska nie były skuteczne. Zróżnicowane były także warunki mieszkaniowe społeczności Nowego Sącza. Wyodrębniały się tu dzielnice willowe, w których zamieszkiwały lokalne elity, ale zdecydowana większość mieszkańców egzystowała w złych, niekiedy katastrofalnych warunkach. Ubóstwo materialne społeczności nowosądeckiej nie pozwalało na poprawę warunków mieszkaniowych. Sytuacja ekonomiczna społeczności Nowego Sącza determinowała też, co podkreśla Autor, poziom konsumpcji. W podrozdziale pierwszym pracy Autor omówił również uwarunkowania komunikacyjne w mieście, w tym stan infrastruktury drogowej. Zwrócił także uwagę na rozwijające się nowoczesne formy wymiany informacji jakimi były komunikacja telefoniczna i telegraf. Stanowiły one wyraz podążania władz miejskich z duchem czasu. Poważnym problemem w mieście była prostytutka i choroby weneryczne. Inną patologią obejmującą coraz szersze grupy społeczne, w tym młodzież, był alkoholizm, stanowiący przyczynę wielu przestępstw.

W drugim podrozdziale zostały omówione problemy zdrowia, higieny i opieki społecznej. Autor zwrócił tutaj uwagę na regulacje prawne w zakresie opieki medycznej w okresie autonomicznym na poziomie krajowym, zasygnalizował rozwój opieki medycznej w Nowym Sączu, która obejmowała wszystkich mieszkańców. Wskazał jednocześnie na problem braku działań profilaktycznych. Wielkim problemem w Nowym Sączu, podobnie

jak i w wielu innych prowincjonalnych miastach galicyjskich, był brak troski o estetykę przestrzeni miejskiej. Autor opierając się na różnych przykładach szczegółowo nakreślił złe warunki sanitarne w mieście. Następnie skupił się na problematyce zdrowotności mieszkańców wskazując na występujące najczęściej choroby. W dalszej części analizy zostały omówione zagadnienia rozwoju infrastruktury szpitalnej w analizowanym okresie. Autor dokonał także porównania liczby pacjentów w szpitalu nowosądeckim i szpitalach powszechnych w innych miastach galicyjskich. Następnie skupił uwagę na środowisku lekarskim i jego roli w modernizacji życia społecznego. W dalszej części analizy zostały omówione apteki oraz łaźnia miejska. Kolejny wątek poruszony w tym podrozdziale dotyczy problematyki opieki nad dziećmi i młodzieżą oraz nad ubogimi.

W ostatnim podrozdziale zostały przedstawione różne formy życia kulturalnego w Nowym Sączu. Autor wskazał na świętowanie wydarzeń politycznych, co miało wpływ na lokalną integrację i mobilizację społeczną. Inną formą spędzania czasu wolnego był udział w koncertach, głównie orkiestr sądeckich, odczytach i wykładach. Organizowane były bale karnawałowe, łączone niejednokrotnie z akcjami charytatywnymi, festyny i zabawy taneczne. Sposób spędzania wolnego czasu zależał od wykształcenia, sytuacji materialnej oraz przynależności wyznaniowej. Istotną rolę w modernizacji społecznej odgrywały, zdaniem Autora, działające w Nowym Sączu kluby sportowe.

W kilkustronicowym syntetycznym zakończeniu Autor dokonał oceny czynników determinujących procesy modernizacji społecznej, a także barier ograniczających postęp. Wskazał tu m.in. na znaczącą rolę w procesach modernizacji Nowego Sącza miejscowego środowiska kolejarskiego, nowosądeckiej inteligencji, a także części społeczności żydowskiej, oraz zasygnalizował zachowawcze postawy duchowieństwa i nowosądeckich chasydów.

Autor starał się osadzać badane zjawiska w określonej przestrzeni, w kontekście wydarzeń historycznych. Zastosował również podejście porównawcze, przywołując inne miasta galicyjskie zaliczone w 1889 roku do znaczniejszych ośrodków miejskich, co pozwala na pokazanie pełniejszego obrazu zmian społeczno-gospodarczych Nowego Sącza.

Należy zauważyć, że Autor przeprowadził szeroką kwerendę źródłową. Sięgnął do materiałów archiwalnych zgromadzonych w Archiwum Narodowym w Krakowie, archiwach różnych instytucji krajowych jak też w Austriackim Archiwum Państwowym w Wiedniu oraz Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie, opierał się również na zbiorach prywatnych. Wykorzystał szeroko sprawozdania różnych nowosądeckich instytucji a także statuty i regulaminy. Istotne były także instytucjonalne opracowania statystyczne, a także drukowane opracowania z epoki, stanowiące źródło dla prowadzonej analizy. Cennym

źródłem informacji były także wspomnienia jak i ówczesna prasa. Autor swobodnie porusza się po literaturze przedmiotu zarówno z epoki jak i współczesnej. Podkreślenia wymaga obszerna bibliografia, licząca 48 stron wydruku komputerowego, która może zostać wykorzystana w dalszych badaniach nad rozwojem nie tylko Nowego Sącza ale i regionu.

Formalna strona rozprawy nie budzi zastrzeżeń. Praca została napisana dobrym językiem, poprawnie zostały opracowane przypisy źródłowe i rzeczowe. Zamieszczone w rozprawie zestawienia tabelaryczne nie budzą istotnych zastrzeżeń.

Konkluzja

W konkluzji pragnę zaznaczyć, że dysertacja pt. *Mędzy zacofaniem a modernizacją. Społeczeństwo Nowego Sącza w latach 1867-1939*, autorstwa magistra Łukasza Połomskiego spełnia wszystkie warunki stawiane pracom doktorskim w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym z 14 marca 2003 roku (z późniejszymi zmianami)*. Autor dowiódł umiejętności konstrukcji tekstu naukowego, w pełni zrealizował przyjęty cel rozprawy. Wykazał się także bardzo dobrą znajomością literatury przedmiotu, umiejętnością jej doboru oraz samodzielnością w rozwiązywaniu postawionego problemu badawczego. Na podkreślenie zasługuje duży wysiłek włożony przez Autora w pozyskanie i analizę zgromadzonego materiału źródłowego. Należy również podnieść, że praca stanowi pewien wkład w badania nad dziedzictwem kulturowym Nowego Sącza i regionu.

Biorąc po uwagę powyższe wnioskuję o dopuszczenie pracy doktorskiej Pana magistra Łukasza Połomskiego do publicznej obrony.

Kraków, dnia 16 listopada 2017 r.

Krzysztof Branski